

Arapça Cümlede Anlam Belirlemede Morfolojik Karineler*

Doç. Dr. Muhmmet Selim İpek

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8743-7648>

Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kars – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 25.01.2022

Kabul: 19.03.2022

On-line Yayın: 28.03.2022

Anahtar Kelimeler

Arapça

Dilbilgisi

Sarf

Morfoloji

İrâb

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57481>**Öz**

Sözlük anlamı itibarıyla “çevirmek”, “değiştirmek” anlamlarına gelen sarf/morfoloji, dilbilgisi kavramı olarak dildeki kelimelerin şekillerini inceleyen; o kelimedenden farklı anlamlara gelen kelimeler türetme noktasındaki kuralları inceleyen bir gramer kavramıdır. Başka bir deyişle morfoloji, kelime türetme yöntemlerini inceler. Örneğin كَتَبَ (yazdı) fiilinden كَاتِب (yazan), مَكْتُوب (kayıtlı), مَكْتَب (ofis), مَكْتَبَة (kütüphane), كِتَابِي (yazılı), كِتَابِيَة (kayıt), مَكْتَاب (daktilo) gibi kelimeler türemektedir. Bütün bu kelimelerin kök anlamı “yazmak” olsa da her bir kelime farklı bir anlam ihtiva etmektedir. Bazısı fiil, bazısı isim, bazısı sıfat türünden bir kelimedir. Yine cinsiyet yönünden bakıldığında müzekker veya müennes formdadırlar. Bu yönleriyle Arapçada kelimelerin bu morfolojik yapılarını bilmek, cümle içinde öncesindeki veya sonrasındaki isimlerle anlamca ilişkilendirilmelerini sağlamakta, bu da cümledeki anlamı belirlemede önemli bir karine olmaktadır. Arap nahivcilerin de söylediği gibi dil öğreniminde sarf/morfoloji bilgisi nahiv/sentaks bilgisinden önce gelmektedir. Sarfı, ilimlerin anası olarak nitelendirmişler ve bu ilmi bir başlangıç ve aynı zamanda diğer ilimler için bir kaynak ve hareket noktası olarak göstermişlerdir. Sarf ilmini bilmeyen kişinin büyük bir şey kaybettiği vurgusunu da yaparak bunları örnekleriyle izah etmişlerdir.

Bu çalışmada sarf ilminin ve dolayısıyla kelimenin morfolojik yapısının cümledeki anlamı belirlemede hangi karinelerle ne şekilde rolü olduğu üzerinde durulmuş ve cümle içinde aynı kelimenin farklı morfolojik yapısıyla anlam belirlemede ne kadar önemli olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

İpek, M. S. (2022). Arapça Cümlede Anlam Belirlemede Morfolojik Karineler. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 89-98.

Morphological Assumptions in Meaning of the Arabic Sentence*

Asst. Prof. Dr. Muhammet Selim İpek

Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Arabic Language and Literature, Kars –
TURKEY**Article History**

Submitted: 25.01.2021

Accepted: 19.03.2022

Published Online: 28.03.2022

Keywords

Arabic

Grammar

Sarf

Morphology

Syntax

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.57481>**Abstract**

Morphology, which means "to change" in terms of dictionary, examines the forms of words in the language as a grammar concept; It is a grammatical concept that examines the rules at the point of deriving words with different meanings from that word. In other words, morphology studies the methods of word derivation. For example, from the verb كتب (write), words such as كاتب (writer), مكتوب (written), مكتب (office), مكتبة (library), كتابي (written), كتيبة (recorded), ميكتاب (typewriter) are derived. Although the root meaning of all these words is "to write", each word contains a different meaning. Some are verbs, some are nouns, some are adjectives. Again, in terms of gender, they are in masculine or feminine form. With these aspects, knowing these morphological structures of words in Arabic enables them to be meaningfully associated with the nouns before or after the sentence, which is an important presumption in determining the meaning in the sentence. As the Arab syntaxists say, the knowledge of morphology comes before the knowledge of syntax in language learning. They described morphology as the mother of sciences and showed this science as a starting point and also as a source and starting point for other sciences. They also emphasized that the person who does not know the science of consumables has lost a great deal and explained them with examples.

In this study, it has been focused on the role of morphology and thus the morphological structure of the word in determining the meaning in the sentence, and it has been tried to show how important it is in determining the meaning with the different morphological structure of the same word in a sentence.

GİRİŞ

Bir dilin morfolojik bilgisi o dilin işleyiş sisteminin bilgisidir. Türü ve içeriği ne olursa olsun bir sistem olarak işleyen şeylerin nasıl çalıştığını anlamak, bu sistemi oluşturan parçaların görevlerini ve işlevlerini bilmek hedefteki sistemin mutlak olarak daha iyi anlaşılmasına ve daha iyi kullanılmasına yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle bir sistem olarak işleyen dilin de işleyiş özelliklerini bilmek onun hem ana dili hem yabancı dil olarak daha etkili kullanılmasına yardım etmektedir. Dilin işleyiş sistemi konusunda bilgi aktarımı sağlayıp bu konuda farkındalık oluşturmak öncelikle ve özellikle öğrenenlerin kelime hazinesinin geliştirilmesinde fayda sağlamaktadır (Memiş, 2019: 1356)

Arap gramerinin temel iki dayanağından biri olan sarf (morfoloji) ilmi, dilin temel maddesi olan kelimenin şekil yapısını ele almakta, ayrıca Arap alfabesinin sessiz harflerden oluşması sebebiyle de kelimelerin tek başlarına nasıl okunacağını belirlemektedir (Bakırcı ve Demirayak, 2001: 183). İ'râb ise, bu kelimelerin cümle içerisindeki rollerine göre son harflerinde meydana gelen hareke ve harf değişikliklerini inceler. Başka bir ifadeyle kelimenin cümledeki manasının açığa çıkmasına ve anlam karmaşasının önlenmesine yardım eder (Eren, 2013: 17; İpek, 2021: 1). Bahsedilen bu unsurlar, Arapça bir cümledeki kelimelerin cümleye kattığı anlamı belirlemede önemli unsurlardır. Bu karineleri şu şekilde sınıflandırabiliriz (Hassân, 1994: 233):

A) SÖZLÜ KARİNELER

1-İ'râb alâmetleri: Kelimelerin cümle içinde son harflerindeki harekeler veya harfler, o kelimenin cümle içindeki görevini ve anlamını belirlemede önemli bir karinedir.

2. ضَرَبَ عَلِيًّا خَالِدًا	1. ضَرَبَ عَلِيٌّ خَالِدًا
2-Halit, Ali'ye vurdu.	1-Ali, Halit'e vurdu.

Birinci cümlede عَلِيٌّ kelimesi fâil/özne; خَالِدًا kelimesi mef'ûlun bih/nesne'dir. عَلِيٌّ kelimesinin fâil olduğunu belirleyen unsur, son harfinin harekesi olan dammedir. Zira damme ref alâmetidir ve fâil her zaman merfûdudur. Yine خَالِدًا kelimesinin mef'ûlun bih olduğunu belirleyen unsur, son harfinin harekesi olan fethadır. Zira fetha nasb alâmetidir ve mef'ûlun bih her zaman mansûptur.

İkinci cümlede ise عَلِيًّا kelimesi mef'ûlun bih/nesne; خَالِدًا kelimesi fâil/özne'dir. عَلِيًّا kelimesinin mef'ûlun bih olduğunu belirleyen unsur, son harfinin harekesi olan fethadır. Zira fetha nasb alâmetidir ve mef'ûlun bih her zaman mansûptur. Yine خَالِدًا kelimesinin fâil olduğunu belirleyen unsur, son harfinin harekesi olan dammedir. Zira damme ref alâmetidir ve fâil her zaman merfûdudur.

2-Rütbe/Mevki:

2. ضَرَبَ مُوسَى عِيسَى	1. ضَرَبَ عِيسَى مُوسَى
2-Musa, İsa'ya vurdu.	1-İsa, Musa'ya vurdu.

Arapça'da bazı kelimeler, morfolojik yapıları sebebiyle i'râb alâmetlerini zâhirî olarak alamazlar. Yani bazı kelimelerin son harflerinde hareke görülmez. Bu durumda Arapça cümlelerdeki söz dizimi kuralları esas alınır. Mesela Arapça'da fâil, mef'ûlun bih'ten önce gelir. Öyleyse cümlede fâil ve mef'ûlun bih olan kelimeler aynı anda i'râb alâmetlerini zâhirî olarak alamayan bir morfolojik yapıya sahipse önce gelen kelime fâil, sonrasındaki ise mef'ûlun bih olarak ifade edilir (İbn Hişâm, 1963: 185). Örneğin:

Birinci cümlede عِيسَى ve مُوسَى kelimeleri morfolojik olarak i'râb alâmetlerini alamayan kelimelerdir. Bu durumda İsa mı Musa'ya vurdu yoksa Musa mı İsa'ya vurdu noktasında bir karışıklık söz konusudur. İşte bu durumda öğelerin mevkisi, yani rütbe devreye girmektedir. Fâil, rütbe olarak

mef'ûlun bih'ten önce bulunduğuna göre عيسى kelimesi fâil; موسى kelimesi mef'ûlun bih olarak ifade edilir. İkinci cümlede ise rütbeden dolayı موسى kelimesi fâil; عيسى kelimesi mef'ûlun bih olur.

3-Mutâbakat/Uyum: Arapça'da mübteda – haber, sıfat – mevsûf, fiil – fâil, hâl – sâhibu'l-hâl gibi birbirinden ayrılmaz bazı unsurlar arasında belirli noktalarda uyumlar vardır. Mesela mübteda ve haber arasında sayı ve cinsiyet uyumu; sıfat ile mevsuf arasında sayı, cinsiyet, marifelik – nekrelik ve irap uyumu; fiil ile fâil arasında sadece cinsiyet uyumu; hâl ile sâhibu'l-hâl arasında sadece sayı ve cinsiyet uyumu vardır. Bu uyumlar, kelimenin manasını ve görevini belirlemede önemli karinelerdir. Örneğin:

1. رَأَيْتُ الْمَرْأَةَ حَزِينَةً	2. رَأَيْتُ الْمَرْأَةَ الْحَزِينَةَ
1.Kadını üzgün gördüm.	2.Üzgün kadını gördüm.

Birinci cümlede حَزِينَةً kelimesi hâl/durum zarfı'dır. Zira hâl nekre, sâhibu'l-hâl ise marifedir. الْمَرْأَةَ kelimesinin marife ve حَزِينَةً kelimesinin nekre oluşu حَزِينَةً kelimesinin sıfat olarak ifade edilmesini engellemektedir. Oysa ikinci cümlede her iki kelime marifelik ve nekrelik yönünden mutâbık olduğu için الْحَزِينَةَ kelimesi sıfat olarak ifade edilir.

4-Kelimenin Etimolojisi/Kökeni:

Bazı cümlelerde bütün kelimelerin tam anlamıyla birbiriyle mutabık olduğu görülebilir. Bu tür cümlelerde etimolojik olarak farklı olan kelimelerden hareketle anlam belirlenebilir. Örneğin:

1. اشْتَرَيْتُ الْفَتَاةَ دَجَاجَةً مَسْرُورَةً	2. اشْتَرَيْتُ الْفَتَاةَ دَجَاجَةً مَذْبُوحَةً
1-Genç kız, mutlu bir şekilde bir tavuk satın aldı.	2-Genç kız, kesilmiş bir tavuk satın aldı.

Yukarıdaki iki cümlelerin bütün kelimeleri morfolojik ve i'râb yönüyle birbiriyle mutabıktır. Sadece مَسْرُورَةً ve مَذْبُوحَةً kelimeleri etimolojik olarak birbirinden farklıdır. Birisi دَبَعَ fiilinden, diğeri سَرَّ fiilinden türemiştir. Birinci cümlede مَسْرُورَةً kelimesi hâl; الْفَتَاةُ kelimesi sâhibu'l-hâl'dir. İkinci cümlede ise مَسْرُورَةً kelimesi sıfat; دَجَاجَةً kelimesi ise mevsûftur. Bizi bu çözümlemeye götüren karine, مَسْرُورَةً ve مَذْبُوحَةً kelimelerinin etimolojik yapısıdır. Zira دَجَاجَةً (tavuk) kelimesinin مَسْرُورَةً (mutlu) kelimesiyle nitelendirilmesi mümkün değildir; yani “mutlu tavuk” olamaz. Aynı şekilde الْفَتَاةُ (genç kız) kelimesinin, cümlelerin fiili de esas alındığında مَذْبُوحَةً (boğazlanmış) kelimesine sâhibu'l-hâl olması mümkün değildir. Yani genç kızın tavuk satın alırken boğazlanmış olması mantıklı değildir.

B) MORFOLOJİK KARİNELER

Yukarıda bahsedilen başlıklar, cümle içindeki kelimelerin ve yine cümlelerin anlamını belirlemede tek başına yetersiz kalabilir. Bu karinelere katkı sağlaması, ihtimalleri ortadan kaldırması ve kastedilen mananın doğru bir şekilde belirlenmesi için kelimelerin morfolojik yapıları mutlak manada bir karine olurlar. Yani bu durumlarda kelimelerin morfolojik yapılarından hareketle anlam belirlenir.

Yukarıda geçen cümlelerin çözümlemelerini yapmamızı sağlayan şey genel olarak i'râb bilgisidir. Peki i'râb bilgisi tek başına bu çözümleme için yeterli midir? Zira Arapça'da merfû olup fâil dışında başka görevler üstlenen öğeler de vardır. Mübteda ve haber bunlardan bazılarıdır. Öyleyse yukarıdaki cümlelerde merfû olan isimlere neden mübteda demeyip fâil diyoruz? Ya da neden haber demeyip fâil diyoruz? Aynı şekilde Arapça'da mansûp olup mef'ûlun bih dışında başka görevler üstlenen öğeler de vardır. Hâl, temyîz, mef'ûlun leh bunlardan bazılarıdır. Öyleyse yine yukarıda

çözümlendiğimiz cümlelerde mansûp olan isimlere neden hâl ya da temyiz demeyip mef'ûlun bih diyoruz? Bu soruların cevabını da cümledeki kelimelerin morfolojik yapılarından ve kelimenin bağlamından hareketle verebiliriz. Morfolojik yapıların cümledeki kelimelerin görevini ve anlamını belirlemede öne çıkan en bariz örneklerini şöyle sıralayabiliriz (Hassûn, 2015: 264):

1-Kelimenin isim ve fiil formlarından hareketle fâil ve haber'in belirlenmesi

2. الْمُسَافِرُ رَجُلٌ	1. سَافَرَ رَجُلٌ
2-Seyahat eden, bir adamdır.	1-Adam seyahat etti.

Birinci cümlede رَجُلٌ kelimesinin fâil olması başta bulunan سَافَرَ kelimesinin morfolojik olarak fiil türünden bir kelime olmasındandır. Zira fiil cümlelerinde eylemi gerçekleştiren unsur fâil olarak isimlendirilir. Kelimenin bağlamından da hareketle سَافَرَ (gitti) eylemini yapanın رَجُلٌ (adam) olduğu anlaşılmaktadır.

Cümle morfolojik olarak isim türünden bir kelimeyle başlarsa bu durumda رَجُلٌ kelimesi, merfû oluşu da göz önüne alınarak “haber” olarak ifade edilir. Örneğin الْمُسَافِرُ رَجُلٌ cümlesinde رَجُلٌ kelimesinin haber olması, cümlede başında bulunan الْمُسَافِرُ kelimesinin morfolojik olarak isim türünden bir kelime olmasındandır. Zira isim cümlelerinde yargıyı ifade eden unsur haber olarak isimlendirilir. Kelimenin bağlamından hareketle الْمُسَافِرُ (yolcu) hakkındaki yargının رَجُلٌ (adam) olduğu anlaşılmaktadır.

2-Kelimenin isim ve fiil formlarından hareketle fâil ve mübteda'nın belirlenmesi

2. قَائِمٌ خَالِدٌ	1. قَامَ خَالِدٌ
2-Halit, ayakta durandır.	1-Halit, ayağa kalktı.

Birinci cümlede خَالِدٌ fâil olarak isimlendirilirken ikinci cümlede خَالِدٌ muahhar mübteda olarak ifade edilir. Bu iki cümlede de i'râb alametleri yukarıdaki tasnifi yapmak için yeterli değildir. Zira fâil de mübteda da merfûdur. Bu durumda bu tasnifin yapılması için morfolojik yapı, bir karine olmaktadır. Birinci cümledeki قَامَ fiili خَالِدٌ kelimesine isnat edilmiştir. İkinci cümlede ise isim olan قَائِمٌ kelimesi خَالِدٌ kelimesine isnat edilmiştir. Birinci cümlede قَامَ şeklinde gelen fiil formu خَالِدٌ kelimesinin fâil olarak ifade edilmesi için bir karinedir. Aynı şekilde ikinci cümlede de قَائِمٌ kelimesinin isim formunda olması خَالِدٌ kelimesinin muahhar mübteda olarak ifade edilmesine bir karine olmuştur. Şunu da söylemek gerekir ki mübteda da aslolan haberden önce gelmesidir. Fakat anlamda bir karışıklığa sebep olmuyorsa öne geçmesi de mümkündür (İbn Akîl, 1980: 227).

3-Kelimenin mastar ve sıfat formlarından hareketle mef'ûlun mutlak ve mef'ûlun bih'in belirlenmesi

2. شَرِبْتُ مَشْرُوبًا	1. شَرِبْتُ مَشْرُوبًا
2-Bir içecek içtim.	1-Kana kana içtim..

Birinci cümlede مَشْرُوبًا kelimesi mef'ûlun mutlakıdır. İkinci cümlede مَشْرُوبًا kelimesi mef'ûlun bihtir. Bu çözümlemenin yapılmasında kelimelerin irap alametleri yetersiz kalmaktadır. Zira her iki mef'ûl de mansûptur. Fakat kelimelerin morfolojik yapıları bu çözümlemede bir karinedir. Zira mef'ûlun mutlak mastardan yapılı ve مَشْرُوبًا kelimesi morfolojik olarak mim'li mastardır. مَشْرُوبًا kelimesi ise mastar değil, türemiş bir sıfattır. Bu da mef'ûlun bih olarak i'râblanması için bir karinedir.

4-Kelimenin mastar ve sıfat formlarından hareketle temyiz ve hâl'in belirlenmesi

1. أَنَا أَسْرَعُ مِنْكَ مَشْيًا	2. أَنَا أَسْرَعُ مِنْكَ مَاشِيًا
1-Ben, yürüme bakımından senden hızlıyım.	2-Ben, yürürken senden hızlıyım.

Birinci cümlede câmid bir isim olan مَشْيًا mastarı temyizdir. Çünkü temyiz câmid isimlerle yapılır. Oysa ikinci cümlede türemiş isim olan مَاشِيًا ism-i fâili hâldir. Zira hâl, türemiş isimlerden yapılır. Her iki kelime türü de mansûp olmasına rağmen, morfolojik yapıları anlamlarının belirlenmesinde önemli bir karine olmuştur.

5-Kelimenin mastar ve sıfat formlarından hareketle mef'ûlun leh ve hâl'in belirlenmesi

1. خَرَجْتُ مِنَ الْبَيْتِ الْمَهْجُورِ خَوْفًا	2. خَرَجْتُ مِنَ الْبَيْتِ الْمَهْجُورِ خَائِفًا
1-Korktuğum için terkedilmiş evden çıktım.	1-Terkedilmiş evden korkarak çıktım.

Birinci cümlede خَوْفًا kelimesi mef'ûlun leh iken ikinci cümlede خَائِفًا kelimesi hâldir. Her iki kelimenin de mansûp olmasına rağmen morfolojik yapıları anlam belirlemede önemli bir karinedir. Zira mef'ûlun leh mastardan yapılırken hâl türemiş sıfatlardan yapılır.

6-Kelimenin ism-i fâil ve ism-i mef'ûl formlarından hareketle hâl ve sıfat'ın belirlenmesi

1. اشْتَرَى الرَّجُلُ جَمَلًا رَاكِبًا	2. اشْتَرَى الرَّجُلُ جَمَلًا مَرْكُوبًا
1-Adam binek halde, bir deve satın aldı.	2-Adam, bir binek devesi satın aldı.

Birinci cümlede رَاكِبًا kelimesi hâl; الرَّجُلُ kelimesi sâhibu'l-hâldir. Yani “adam deveyi satın aldığı anda yaya değil, biniciydi”. Oysa ikinci cümlede مَرْكُوبًا kelimesi sıfat; جَمَلًا kelimesi mevsuftur. Genel olarak bakıldığında her iki kelime de nekre ve mansûb olmaları yönüyle hâl veya sıfat olmaya uygundur. Fakat bu durum cümlelerin doğru bir şekilde anlamlandırılmasına engeldir. Bu durumda doğru manaya ulaşmanın tek yolu kelimelerini morfolojik yapılarıdır. رَاكِبًا (binici) kelimesi morfolojik yapısı itibariyle satın alma eylemini yapan الرَّجُلُ (adam) için uygundur. Oysa مَرْكُوبًا (binek) kelimesi, morfolojik yapısı itibariyle satın alınan جَمَلًا (deve) kelimesi için uygundur.

7-Kelimenin müzekker ve müennes formlarından hareketle hâl ve sıfat'ın belirlenmesi

1. فَحَصَ الطَّبِيبُ امْرَأَةً مُتْعَبَةً	2. فَحَصَ الطَّبِيبُ امْرَأَةً مُتْعَبَةً
2-Doktor yorgun halde, bir kadını muayene etti.	2-Doktor, yorgun bir kadını muayene etti.

Birinci cümlede امْرَأَةً kelimesi hâl; الطَّبِيبُ ise sâhibu'l-hâldir. İkinci cümlede ise مُتْعَبَةً kelimesi sıfat; امْرَأَةً kelimesi de mevsuftur. Her iki kelimenin irap işaretleri bu manaların belirlenmesinde yetersizdir. Oysa morfolojik yapıları bu tespit için en önemli karinedir. Zira مُتْعَبَةً kelimesi müzekker formdadır ve الطَّبِيبُ kelimesi ile mutabıktır. الطَّبِيبُ kelimesi marife, مُتْعَبَةً kelimesi nekredir. Bu durumda مُتْعَبَةً kelimesi hâl; الطَّبِيبُ kelimesi sâhibu'l-hâl olarak i'râplanır. امْرَأَةً kelimesi ise müennes formdadır ve امْرَأَةً kelimesi ile mutabıktır. Her iki kelime de nekre olduğu için مُتْعَبَةً kelimesi sıfat; امْرَأَةً kelimesi mevsuf olarak i'râplanır.

8-Kelimenin müzekker ve müennes formlarından hareketle sâhibu'l-hâl'in belirlenmesi

1. رَأَى خَالِدٌ هِنْدًا مَاشِيًا	2. رَأَى خَالِدٌ هِنْدًا مَاشِيَةً
1-Halit yürürken, Hind'i gördü.	2-Halit, Hind'i yürürken gördü.

Her iki cümlede geçen مَاشِيًا ve مَاشِيَةً kelimeleri hâl olarak iraplanır. Fakat birinci cümlede sâhibu'l-hâl خَالِدٌ iken ikinci cümlede sâhibu'l-hâl هِنْدًا kelimesidir. Bu tespitin yapılmasındaki karine i'râb alâmeti değil, kelimelerin müzekkerlik-müenneslik; yani morfolojik yapılarıdır.

9-Kelimenin müzekker ve müennes formlarından hareketle fâil ve mef'ûlun bih'in belirlenmesi

1. تَضَرَّبَ لَيْلَى مُوسَى	2. يَضْرِبُ لَيْلَى مُوسَى
1-Leyla, Musa'ya vuruyor.	2-Musa, Leyla'ya vuruyor.

Her iki cümlede geçen لَيْلَى kelimesi birinci cümlede fâil iken ikinci cümlede mef'ûlun bihtir. مُوسَى kelimesi ise birinci cümlede mef'ûlun bih iken ikinci cümlede fâildir. Bizi bu tespiti götüren karine, cümlelerdeki fiilin morfolojik yapılarıdır. يَضْرِبُ fiili müennes-gâib kipteyken تَضَرَّبَ fiili müzekker -gâib kiptedir. Bu da fâil ve mef'ûlun bihin belirlenmesindeki morfolojik karinedir.

10-Kelimenin müfred-tesniye-cemi formlarından hareketle hâl ve sıfat'ın belirlenmesi

1. رَأَيْتُ وَلَدَيْنِ جَالِسًا	3. رَأَيْتُ وَلَدَيْنِ جَالِسَيْنِ
2. رَأَيْتُ أَوْلَادًا جَالِسًا	4. رَأَيْتُ أَوْلَادًا جَالِسِينَ
1-(Ben) Otururken iki çocuk gördüm.	3-Oturan iki çocuk gördüm.
2-Çocukları, (ben) otururken gördüm.	4-Oturan çocuklar gördüm.

Tablodaki birinci ve ikinci cümlelerde geçen جَالِسًا kelimesi hâldir. Üçüncü ve dördüncü cümlelerde geçen جَالِسَيْنِ ve جَالِسِينَ kelimeleri ise sıfattır. Bu kelimelerdeki i'râb alâmetleri kelimenin cümle içindeki anlamını tespit etmekte yetersiz kalmaktadır. Fakat morfolojik yapıları kelimenin anlamını belirlemede en önemli karine olmuştur.

Birinci ve ikinci cümlelerde جَالِسًا kelimesinin müfret formda oluşu, رَأَيْتُ fiilindeki tâu'l-fâil ile uyumludur. Tâu'l-fâil marifedir ve جَالِسًا kelimesi de nekredir. Böylece nekre kelime hâl, marife kelime de sâhibu'l-hâl olur.

Üçüncü cümledeki جَالِسَيْنِ kelimesi, morfolojik olarak وَلَدَيْنِ kelimesi ile uyumludur. Her iki kelime de nekredir. Öyleyse جَالِسَيْنِ kelimesi sıfat, وَلَدَيْنِ kelimesi de mevsûftur.

Dördüncü cümledeki جَالِسِينَ kelimesi de أَوْلَادًا kelimesiyle uyumludur. Her iki kelime de nekredir. Bu sebeple جَالِسِينَ kelimesi sıfat, أَوْلَادًا kelimesi de mevsûftur.

11-Kelimenin müfred-tesniye-cemi formlarından hareketle fâil ve mef'ûlun bih'in belirlenmesi

1. حَمَلَ مُوسَى أَصْحَابِي	2. حَمَلَ مُوسَى صَاحِبِي
1-Arkadaşlarım Musa'yı taşıdı.	2-Musa, arkadaşımı taşıdı.

Birinci cümlede أَصْحَابِي kelimesi mef'ûlun bih, حَمَلَ kelimesi de fâildir. مُوسَى kelimesinin cemi

formda olması bu tespitin yapılmasında etkindir. Çünkü çoğul olan أَصْحَابِي (arkadaşlar)'ın müfret olan مُوسَى (Musa)'yı taşımaları anlama daha uygundur. Zira müfret olan مُوسَى (Musa)'nın cemi olan أَصْحَابِي (arkadaşlar)'ı taşıması anlama uygun ve mantıklı değildir. Kelimelerin morfolojik yapıları bu tespiti ulaşılmada önemli bir karine olmuştur.

İkinci cümlede ise مُوسَى kelimesi fâil, صَاحِبِي kelimesi mef'ûlun bihtir. Her iki kelime de müfret olduğundan ve i'râb alâmetleri zâhirî olmadığından rütbe karinesinden hareketle önce gelen kelime, yani مُوسَى kelimesi fâil olur.

12-Fiilin mazi-müzari-emir formlarından hareketle mübteda ve nida edatı mahzûf münâdâ'nın belirlenmesi

1. مُوسَى أَقْبَلَ	2. مُوسَى يُقْبِلُ	3. مُوسَى أَقْبِلْ
1-Musa geldi.	2-Musa geliyor.	3-Musa! Gel!

Birinci ve ikinci cümlelerde مُوسَى kelimesi mübtedadır. Çünkü sonrasındaki fiiller mâzi ve müzâri formdadır. Fakat üçüncü cümlede مُوسَى kelimesi münâdâdır. Çünkü sonrasındaki fiil emir kipindedir. Cümlelerin aslı يَا مُوسَى أَقْبِلْ şeklindedir ve nida harfi mahzûftur. Zira Yusuf suresinin 19. Ayetinde يُوسُفُ أَقْبِلْ يَا مُوسَى şeklinde ifade vardır. يُوسُفُ kelimesinden sonraki fiilin emir kipinde gelmesi يُوسُفُ kelimesinin münâdâ olarak i'râplanması için morfolojik bir karinedir.

13-Fiilin mazi-müzari-emir formlarından hareketle fâil ve nida edatı mahzûf münâdâ'nın belirlenmesi

1. أَقْبَلَ مُوسَى	2. يُقْبِلُ مُوسَى	3. أَقْبِلْ مُوسَى
1-Musa geldi.	2-Musa geliyor.	3-Gel Musa!

Birinci ve ikinci cümlede مُوسَى kelimesi fâildir. Çünkü öncesindeki fiiller mazi ve müzari sigasındadır. Üçüncü cümlede ise münâdâdır, çünkü öncesindeki fiil emir kipindedir. Müfret muhatap emir fiiller zahir bir isme isnat edilemez. Yani cümlelerin aslı يَا مُوسَى أَقْبِلْ şeklindedir.

14-Fiilin ma'lûm ve meçhûl formlarından hareketle fâil ve nâib-i fâil'in belirlenmesi

1. ضَرَبَ خَالِدٌ	2. ضَرَبَ خَالِدٌ
1-Halit dövdü.	2-Halit dövdü.

Birinci cümle ma'lûm bir fiil ve fâilden oluşmaktadır. Mef'ûlun bih ise anlamı daraltmak için hazfedilmiştir. Çünkü mütekellimin amacı, eylemden etkileneni, yani vurulan kişiyi belirtmek değil, sadece "Halit'e "vurma" eylemini isnat etmektir.

İkinci cümle ise meçhûl bir fiil ve aslen ma'lûm bir fiilin mef'ûlün bihi olan bir nâib-i fâilden oluşmaktadır. Zira bir cümlede fâil hazfedildiğinde fiilin yapısı değiştirilir. Eğer değiştirilmezse fâilin yerine geçen merfû mef'ûl, fail ile karıştırılır (er-Razî, 1996: 129). Kısaca bu cümlelerde de fiilin morfolojik biçimleri anlamın belirlenmesinde bir karinedir.

15-Fiilin mücerred ve mezid formlarından hareketle mef'ûlun bih ve münâdâ'nın belirlenmesi

1. قَتَلَ أَصْحَابِي مُوسَى	2. اِفْتَتَلَ أَصْحَابِي مُوسَى
1-Arkadaşlarım, Musa'yı öldürdü.	2-Arkadaşlarım savaştı Musa!

Birinci cümlede قَتَلَ fiilinin mef'ûlun bihidir. Fakat ikinci cümlede مُوسَى kelimesi münâdâdır. Yani cümle قَتَلَ أَصْحَابِي يَا مُوسَى şeklindedir. Bu çözümlenenin yapılmasındaki karine i'râb işaretleri değil, fiillerin morfolojik yapılarıdır. Zira قَتَلَ fiili müteaddi bir fiildir. Cümlede rütbe karinesiyle fâilin أَصْحَابِي kelimesi; mef'ûlun bihin de مُوسَى kelimesi olduğu görülmektedir.

İkinci cümledeki اِفْتَتَلَ fiili ise اِفْتَعَالَ babından mezid fiildir ve fâiller arasında “iştirak” ifade eder (Sibeveyhi, 1983: 69). Lâzım fiil olduğundan mef'ûlun bih almaz. Yani eylem birden fazla fâil arasında olur. Yine bu tespitin yapılmasına götüren karine fiilin morfolojik yapısıdır.

16-Fiilin mücerred ve mezid formlarından hareketle fâil ve münâdâ'nın belirlenmesi

1. كَسَرَ قَلَمِي مُوسَى	2. اِنْكَسَرَ قَلَمِي مُوسَى
1-Musa, kalemimim kırdı.	1-Kalemim kırıldı Musa!

مُوسَى kelimesi, birinci cümlede fâil, ikinci cümlede ise münâdâdır. Zira اِنْكَسَرَ fiilinin morfolojik biçimi mef'ûl almayan, lâzım fiil olduğunu göstermektedir. Bu durumda ikinci cümledeki مُوسَى kelimesinin fâil olması mümkün değildir. Zira اِنْكَسَرَ (kırılma) eylemi مُوسَى tarafından yapılamaz.

17-İki farklı mezid fiil formundan hareketle mef'ûlun bih ve münâdâ'nın belirlenmesi

1. خَاصَمَ أَصْحَابِي مُوسَى	2. اِخْتَصَمَ أَصْحَابِي مُوسَى
1-Arkadaşlarım Musa'yla tartıştı.	2-Arkadaşlarım tartıştı Musa!

Birinci cümlede مُوسَى kelimesi mef'ûlun bih, ikinci cümlede ise münâdâdır. Birinci cümlede خَاصَمَ fiil müteaddi olduğundan mef'ûlun bih almış, fâili de أَصْحَابِي kelimesidir. Zira fiilin morfolojik yapısından bunu anlıyoruz. Çünkü مُتَاعَلَّE babı, fâil ile mef'ûlun bih arasında bir “müşareket” ifade eder. Fakat ikinci cümledeki اِخْتَصَمَ fiili lâzım fiilidir ve mef'ûlun bih almaz (İbn Manzûr, tsz: XII/180). Kullanıldığı اِفْتَعَالَ babı, failler arasında “iştirak” ifade eder.

Cümlelerin takdiri اِخْتَصَمَ أَصْحَابِي يَا مُوسَى şeklindedir.

18-İki farklı mezid fiil formundan hareketle “nakıs fiilin isim ve haberi” ile “fâil ve mef'ûlun bih'in” belirlenmesi

1. أَصْبَحَ خَالِدٌ عَدُوًّا لِعَلِيٍّ	2. صَبَّحَ خَالِدٌ عَدُوًّا لِعَلِيٍّ
1-Halit, Ali'ye düşman oldu.	2-Halit, Ali'nin düşmanına sabahleyin geldi.

Birinci cümlede أَصْبَحَ fiilinin ismi iken ikinci cümlede صَبَّحَ fiilinin fâilidir. Yine birinci cümledeki عَدُوًّا kelimesi أَصْبَحَ fiilinin haberi iken ikinci cümlede صَبَّحَ fiilinin mef'ûlun bihidir. Bu çözümlenenin yapılmasına götüren karine, fiillerin morfolojik yapılarıdır.

SONUÇ

Sentaks ile fonetik arasında bir dil analizi olan morfoloji, bir kelimeye yeni anlamlar kazandırmak için kelimeyi farklı kalıplara sokmaktır. Arapça'da "sarf ilmi" olarak adlandırılan morfoloji, Arapça öğreniminde nahivden önce öğrenilmesi gereken bir ilim olarak değerlendirilmiştir. Zira kelimelerin morfolojik yapıları, aynı kökten de olsa, farklı manaların ortaya çıkmasını sağlamakta, bu yönüyle de morfoloji bilgisinin cümledeki anlamı belirlemede büyük bir önemi hâiz olduğu görülmektedir. Öyle ki Kuran'da قسط kökünden türeyen القايط ve المُقَيط kelimeleri "sarf ile adaletin zulme dönüştüğü" gerçeğini ortaya koymaktadır (Bknz. Cin/15; Hucurât/9). Çünkü القايط kelimesi "zulmeden" anlamına gelirken المُقَيط kelimesi "adaletli olan" anlamına gelmektedir. Buradan hareketle, kelimelerin morfolojik yapılarının bilinmesi cümledeki anlamı belirlemede önemli karinelerden biri haline gelmektedir. Bu çalışmada da kelimelerin morfolojik yapılarının anlamı belirlemedeki rolü farklı örneklerle ele alınarak i'râb alametlerinin yetersiz kaldığı durumlarda morfolojik olarak göz önünde bulundurulması gereken karineler sunulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Bakırcı, S. ve Demirayak, K. (2021). *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Eren, C. (2013). *İ'râb*. İstanbul: Cantaş Yayınları.
- Hassûn, R. H. (2015). *İhyâu's-Sarf*. Bağdat: Dâru'l-Kutub.
- Hassân, T. (1994). *el-Lugatu'l-Arabiyyetu, Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*. Fas: Dâru's-Sekâfe.
- İbn Akîl (1980). *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid). Kâhire.
- İbn Hişâm ve el-Ensârî (1963). *Şerhu Katri'n-nedâ ve Belli's-sedâ*, (thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd). Kâhire.
- İbn Manzûr (tsz). *Lisânu'l-Arab*. Beyrût: Dâr Sadr.
- İpek, M. S. (2021). *Arapça Gramer Uygulaması (Temel İ'râb Kuralları)*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Memiş, M. R. (2019). Morfolojik Farkındalık Ve Morfolojik Farkındalık Eğitimi. *TEKE Dergisi-Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(3), 1355-1368.
- er-Razî el-İstirâbâzi (1996). *Şerhu'r-Razî ala'l-Kâfiye*, (thk: Yusuf Hasan Ömer). Bingazi.
- Sibeveyhi (1983). *el-Kitâb*, (thk: Abdusselâm Hârûn). Beyrût: Âlemu'l-Kutub.